

„Mestereknek gyengyének”

ÜNNEPI KÖTET
MADAS EDIT HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

„Mestereknek gyengyének”

ÜNNEPI KÖTET
MADAS EDIT
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

SZERKESZTETTE
HENDE FANNI – KISDI KLÁRA – KORONDI ÁGNES

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA

BUDAPEST 2020

A KÖTET A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÉS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
TÁMOGATÁSÁVAL JELENT MEG

A Személy- és helynevek mutatóját összeállította:

HENDE FANNI
KISDI KLÁRA
KORONDI ÁGNES

Madas Edit műveinek jegyzékét összeállította:

BIBOR MÁTÉ JÁNOS

© Szerzők, 2020

© Szent István Társulat, 2020

ISBN 978 963 277 866 2

Szent István Társulat
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
www.szit.katolikus.hu

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató
Készült a budapesti Pauker Nyomdában
Felelős vezető: Vértes Gábor ügyvezető igazgató

MADAS EDIT KÖSZÖNTÉSÉRE

Mindnyájan tudjuk, hogy a megtett út örömeire és viszontagságaira való visszatekintés fontos és tápláló eleme életünknek, a *repetitio* nemcsak *mater studiorum*, hanem emlékezés és erőgyűjtés, ha pedig ez a tanítványok társaságában történik, akkor egyúttal a tapasztalatok átadása is. Ebből kiindulva valljuk, hogy a tíz évvel ezelőtti köszöntő-kötet – *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére* – Előszavának minden megállapítása igaz és tanulságos most is: Ünnepeztünk „a kodikológia, a paleográfia, középkori latin és magyar filológia, a klasszikus hagyomány, a liturgia, a hagiográfia, a könyv- és könyvtártörténet, valamint a magyar nyelv- és irodalomtörténet kutatásának nemzetközileg elismert képviselője”, azóta a Magyar Tudományos Akadémia első osztályának rendes tagja.

A középpontban és minden kutatások kezdetén tehát egy egyszerűnek tűnő, ám a középkorban annál nehezebbnek ítélt tevékenység, az írás áll. A házi pergamengyártás használhatatlanul keményre sikeredett kipróbálása és a kiválóan írható fekete tinta gyártása az Eötvös Collegiumban még sok-sok évvel ezelőtt csak a körültekintő teljeség kedvéért történt: mindenről tudomást kellett szerezni, ami az írás mesterségéhez kötődött. Ebbe a világba vezette be Ünnepeztünket Mezey László professzor, a *Fragmenta codicum kutatócsoport* megálmodója és létrehozója, hogy aztán Edit is tanítson másokat. Sokakat. Mindnyájan, akkori tanítványok, jól emlékszünk Szentviktori Hugó szemünk előtt függő mondatára: *Omnia disce, videbis nihil esse superfluum, coartata scientia iucunda non est.* – „Tanulj meg mindent, meglátod, semmi sem fölösleges, a megnyomorított tudományban nincs öröm” (*Didascalicon* VI,3).

Az írásfolyamat technikájának elsajátításától indulva kellett Madas Editnek eljutni odáig, hogy másokat is képes legyen elvezetni a lényeghez: az írás közvetítette tartalom megértéséhez. A *Magistra* feladata, hogy bemutassa azt a középkori vagy kora újkori közösséget, amelyben a tartalom kifejtette hatását, vagyis a betű lelket öltött, és értelmes, hívő életek tápláléka lett. Edit dolgozataiban e folyamat gondos és körültekintő, minden lelki, szellemi és anyagi körülményt józanul mérlegelő vizsgálata ragadható meg. Ebből is sokan tanultak.

Mára joggal nevezhetjük Öt „Mestereknek gyengyének”. A kötet címét adó kifejezés a bölcsességéről nevezetes Alexandriai Szent Katalin verses legendájából származik.

zik. E nevezetes irodalmi emlékünk a Nyulak szigeti domonkos apácák által 1529 és 1531 között másolt Érsekújvári Kódexben maradt fenn (fol. 227, pag. 455b), az Edit szívének talán legkedvesebb nyelvemlékkódexben, amelynek legújabb kiadása részben az Ő keze munkáját dicséri.

Ugyanakkor a kötet szerkesztői örömmel nyugtázzák, hogy a tíz évvel ezelőtti fiatalok közül (akkor szigorúan csak a fiatalok, a tanítványok tiszteleghtettek írásaikkal) ma ismét sokan ragadtak tollat (még mindig fiatalon), hogy írjanak az ünnepi kötetbe. Ezzel csak arra kívánunk utalni, hogy az akkori *discipulusok* mára *magisterek* lettek, megtapasztalható a *continuatio* és a sokunk számára eleven, éltető áram a *traditio*. Ez tükröződik a tanulmányok témaválasztásában is, érezhetők a kapcsolódási pontok az Ünnepelt kutatási területeihez, látásmódjához, sokoldalú érdeklődéséhez és igényességéhez. A tanítványok és pályatársak együtt ünneplése híven tükrözi az Editet körülvevő szeretetet: *Ad multos annos!*

Budapest, 2019. november 18.

*Hende Fanni, Kisdi Klára,
Korondi Ágnes,
Lauf Judit és Sarbak Gábor*

IN · HONOREM
EDIT · MADAS
VOLVMINIS · EDITI · IVBILARIS
XV · KAL · DEC · A · D · MMXIX
VOTA · NATALICIA

Exempla rarae qui sapientiae
Discerpta codex continet, ut tibi
Iucunda natalem celebrans
Tessera prodeat hospitalis

Multisque plexus fragminibus liber
Auctorum amorem praedicet unicum,
Delecta amicorum caterva
Astipulante Deo precamur.

Sanctas ut ornent edita feminas
Sermocinantis verba, canat chorus
Ecclesiae qua lege, quorum
Pontifices sierint colenda

Taxis receptis gesta, iuvat nova
Vi textuum vel dicere imaginum
Arte explicanda, donec omne
Glossa voret folium ore edaci.

Emblema nostri, non modo temporum,
Narrante sumis prisca volumine,
Armis tuis instructa penna
Reddere quo properat Magistrae

Insigne vitae nobilis: omnium
Agnosce vultus in speculo tuo,
Et gratulantum ignosce linguae,
Si nimis ardua sumpserimus.

ZOLTANVS RIHMER

TARTALOM

MADAS EDIT KÖSZÖNTÉSÉRE
*(Hende Fanni, Kisdi Klára, Korondi Ágnes,
Lauf Judit, Sarbak Gábor)*
5

IN HONOREM EDIT MADAS
(Rihmer Zoltán)
7

TABULA GRATULATORIA
17

* * *

I KÖNYVTÖRTÉNET ÉS KODIKOLÓGIA

LAUF JUDIT – MAYER GYULA
A Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény egy különleges kódexe
I. Egy 15. századi mesterírnok írásmintalapja Magyarországon?
A Kassáról származó Sallustius-töredék talányos palliuma
(Lauf Judit)
21
II. A Sallustius-kódextöredék (Mayer Gyula)
34

BORECZKY ANNA
Zágráb MR 153
Megjegyzések a zooantropomorf evangélistaportrék hagyományához
43

KISDI KLÁRA

Mégsem Fulgentius?

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Ms. 383 jelzetű kéziratának
vélt és valódi szerzőiről

51

SARBAK GÁBOR

Albertus Magnus-kódektörédek magyarországi könyvtárakban

61

KÖRMENDY KINGA – C. TÓTH NORBERT

Pálóci György esztergomi érsek és a bécsi buridanizmus

Pálóci György levele Pálóci Mátyushoz

69

HENDE FANNI

Egy erdélyi antifonále provenienciájának kérdései

79

KARÁTH TAMÁS

„*In una iusticia per plures semitas*”

Richard Rolle *Emendatio vite* című írásának fordítása(i)
a New Haven, Beinecke Rare Book & Manuscript Library,
Takamiya 66 kéziratában

93

NÉMETH ANDRÁS

A verses Tízparancsolat esztergomi kommentárja

Egy meg nem írt doktori disszertáció margójára

107

ZSUPÁN EDINA

A Corvina könyvtár budai scriptorai

125

TÓTH ZSUZSANNA

Hogyan kötötték be Nagylucsei Orbán pszaltériumát?

139

MONOK ISTVÁN

*A 15–16. századi magyar királyságbeli könyvtárak tartalmi összetételének
változásai*
147

ROZSONDAI MARIANNE

Ilosvai István egyik könyve és jogi kézírata
159

PERGER PÉTER

A jegenyei misszále és az állítólagos első magyar nyelvű nyomtatvány
167

FARKAS GÁBOR FARKAS

Egy 19. századi magyar könyvgyűjtő és a kódexek
175

MIKÓ ÁRPÁD

Schönherr Gyula és a firenzei Calderinus-kódex
Kísérlet egy corvina megszerzésére a Nemzeti Múzeum számára 1899-ben
183

* * *

II

IRODALOMTÖRTÉNET, ÍRÁSBELISÉG, NYELVEMLEKÉK

DÉRI BALÁZS

Cassiodorus-idézet Gellértnél
Egy „érdektelen” szöveghely tanulságai
197

KLANICZAY GÁBOR

Marcellustól Ráskay Leáig
Kompiláció, egybeszerkesztés, újraírás a Margit-legendákban
213

M. NAGY ILONA

Gyenge fordítás-e a Margit-legendáé?
227

LÁZS SÁNDOR

Zaj és szöveg

Késő középkori szövegalkotás
és az irodalmi gondolkodás születésének egy pillanata

239

KORONDI ÁGNES

Mária kis zsolozsmájának népnyelvi fordításai és a Festetics-kódex
Liturgikus úzus és anyanyelv

259

KISS FARKAS GÁBOR

A legrégebbi magyar nyelvű számsor (1391)

285

PAJORIN KLÁRA

Pius pietasa

Enea Silvio Piccolomini *pietas*-fogalma és V. László

295

TÓTH PÉTER

Güssingi glosszák

Ismeretlen magyar glosszák egy 15. századi *sermonarium*ban

305

HAADER LEA

Párhuzamos perikópák vallomása – a nyelvtörténet oldaláról

329

BENKŐ ELEK

A berekeresztúri református templom középkori és kora újkori feliratai

341

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

„Szebb vala ő, mint tudta, ’s szivet csábíta szavával”

Vörösmarty Szent Lászlóról írott művei és a sírköltészet

359

A. MOLNÁR FERENC

A Nagyszombati kódex részletei

Juhász Ferenc Gyermekdalok és Pacsirta a szívben című époszaiban

369

III
LITURGIATÖRTÉNET ÉS EGYHÁZZENE

FÖLDVÁRY MIKLÓS ISTVÁN

Accessus altaris

A mise-előkészület változatai és egy liturgikus hungarikum

385

KOVÁCS ANDREA

Az esztergomi missale notatum és a pozsonyi misekönyvek

403

GILÁNYI GABRIELLA

*Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Cod. Lat. 119 kódexének
kottás premontrei fedéltöredékei*

Új adatok

415

SZOLIVA GÁBRIEL OFM

Egy késő középkori kassai pszaltériumról

427

CZAGÁNY ZSUZSA

Kyriale és szekvencionále

A váradi kódexcsalád két töredékcsoportjának elemzése

443

PAPP ÁGNES

A zsoltárdifferentia és a középkori magyar zsolozsmahagyományok

465

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Ányos Pál megjegyzése közismert himnuszok újrafordításáról

481

* * *

IV
EGYHÁZTÖRTÉNET, HOMILETIKA, HAGIOGRÁFIA

ERDŐ PÉTER

A plébániák kialakulása és elterjedése

A misszió és a lekipásztori gondoskodás modelljei az első évezredben
489

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Forrásközlemény Szent István korai tiszteletéhez Bambergben
507

SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.Praem.

Chartres-i Ivo kánonjogi kézikönyve

Megfontolások a legújabb kutatási eredmények tükrében
519

SOLYMOSI LÁSZLÓ

László király szentté avatása a 12. század végén
533

VARGA IMRE KAPISZTRÁN OFM

„Predicationis officium exercere...”

A ferencesek prédikálásának történeti háttere
Benedek veszprémi püspök engedélye alapján
547

ÉRSZEGI GÉZA

IX. Gergely pápa István zágrábi püspöknek címzett leveléről
555

SZOVÁK KORNÉL

Exemplum et informatio

A *Legenda aurea* magyarországi recepciótörténetének két epizódja
559

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG OP

„Caritas est amicitia”

Isten és ember barátsága Aquinói Szent Tamásnál
569

VIZKELETY ANDRÁS
„*Melius ordinassem si tempus habuissem*”
Egy sajtósági *sermo* Árpád-házi Szent Erzsébetről
577

F. ROMHÁNYI BEATRIX
A Magyar Királyság hiányzó szentjei
583

TÖRÖK JÓZSEF
Szent Ágoston tisztelete a pálosoknál
597

ZSOLDOS ENDRE
Csillagászat a szószékről
603

BÁRÁNY ZSÓFIA – SOMORJAI SZABOLCS
Szagrális és politikai tér találkozása a nyilvánosságban
Lonovics József prédikációi a reformkori csanádi egyházmegyéből
617

* * *

MADAS EDIT MEGJELENT MŰVEI
627

SZEMÉLY- ÉS HELYNEVEK MUTATÓJA
649

KÉPMELLÉKLET
I–XXXII
685

TABULA GRATULATORIA

Ács Pál	Dénesi Tamás
Adamik Tamás	Di Francesco, Amedeo
Ajkay Alinka	Domokos György
Ásványi Ilona	Dömötör Adrienne
Babus Antal	Dörnyei Sándor
Bajáki Rita	Draskóczy István
Bakos József	Dukkon Ágnes
Balázs Mihály	É. Kiss Katalin
Bánfi Szilvia	Ekler Péter
Barna Gábor	Érdi Marianne
Bartók Zsófia Ágnes	Falvay Dávid
Báthory Orsolya	Farbaky Péter
Békés Enikő	Farmati Anna
Berhidai Piusz	Ferenczi Ilona
Bertényi Iván	Földesi Ferenc
Bitskey István	Fülep Katalin
Boda Miklós	Gábor Csilla
Bogár Judit	Gecser Ottó
Boka László	Hargittay Emil
Boros István	Havas Lászlóné
Boross Klára	Hegedűs András
Borsa Gedeon	Heltai János
Cevins, Marie-Madeleine de	Hoffmann István
Csepregi Márta	Horváth Iván
Csomó Orsolya	Horváth László
Csörsz Rumén István	Horváth Pál
Csukovits Enikő	Hubert Gabriella
Dávidházi Péter	Hubert Ildikó
Debreczeni Attila	Imre Mihály
Dejcsics Konrád	Jankovits László

Tabula gratulatoria

Jónácsik László	Rác György
Kertész András	Ritoók Zsigmond
Kertész Balázs	Ritoókné Szalay Ágnes
Kiss Jenő	Sántha Teréz
Konrád Eszter	Sára Balázs
Korompay Klára	Seláf Levente
Laczkó Eszter	Somfai László
Lipthay Endre	Sudár Annamária
Lőkös Péter	S. Sárdi Margit
Lőrinczi Réka	Szalai Katalin
Lővei Pál	Szalai Veronika
Maczák Ibolya	Szende Katalin
Mann Jolán	Szentgyörgyi Rudolf
Marosi Ernő	Szentmártoni Szabó Géza
Marton József	Szepesi Zsuzsanna
Matolay Katalin	Takács László
Medgyesy S. Norbert	Terbe Erika
Merczel György	Thoroczkay Gábor
Meszéna Beáta	Török Gyöngyi
Mezey Alice	Tusor Péter
Nemerkényi Előd	Uhrin Dorottya
Németh S. Katalin	Ullmann Péter OPraem
Nobilis Andrásné	V. Ecsedy Judit
Nuzzo, Armando	Várszegi Asztrik
Oborni Teréz	Vladár Zsuzsa
Papp Zsófia	Wehli Tünde
Pócs Dániel	Zágorhidi Czigány Balázs
Pócs Éva	Zelliger Erzsébet
Prokopp Mária	Zvara Edina
P. Vásárhelyi Judit	

Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár
OSZK Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztálya
OSZK Kézirattár
OSZK Régi Nyomtatványok Tára

Szagrális és politikai tér találkozása a nyilvánosságban

Lonovics József prédikációi
a reformkori csanádi egyházmegyéből¹

A magyar prédikációirodalom legkorábbi emlékei Szent Gellértől maradtak fenn. „Szerencsés véletlen”, hogy jelenlegi rövid tárgyköri vizsgálódásunk is éppen a veleneci származású püspök egykori egyházmegyéjére koncentrálnak. Valójában két jelentős okból esett erre a területre a választás. Egyrészt 1834 és 1848 között az a Lonovics József állt az egyházmegye élén, aki kiváló szónokként ismert a reformkori országgyűlésekről. Másrészt a forrásoknak köszönhetően az egykori csanádi püspök verbális megnyilvánulásai nem csupán a politikai, hanem a szagrális tér vonatkozásában is kutathatók, hiszen ahogyan diétai beszédeinek, úgy prédikációinak kéziratjai is fennmaradtak. Jelenleg azokat² az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.

A 18. század végi és a 19. század eleji hitszónokokról elmarasztalóan ír a száz évvel későbbi egyháztörténeti szakirodalom.³ A kutatók tollából ugyanazok az ellenérvek köszönnek vissza: túlzott északpontoság, polemikus beszédek kárhóztató dogmatikus tolerancia, hivatalos formalizmus, üres moralizálás. Ugyancsak közös megállapítás, hogy a műfaj válságát a felvilágosodás korszellemét a katolikus egyházba is átültetni kívánó Mária Terézia, de főként II. József újításai okozták. A személyre szabott vizsgálatok alapján azonban összetettebb képet tud nyújtani jelenleg az irodalomtörténeti megközelítés, amely a felvilágosodás–tolerancia–egyház komplex kapcsolatát veszi górcső alá.⁴

¹ A tanulmány az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhelyének kutatási programja keretében készült.

² A kutatás jelenlegi állása szerint nem tudunk az OSZK-ban található hagyatékon túl egyéb Lonovics-prédikációról. OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Lonovics József beszédei.

³ MIHALOVICS Ede: *A katolikus prédikáció története Magyarországon*, II. Budapest, Stephaneum, 1901, 446–502. Idézi VANYÓ Tihamér: *A tridenti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyarországi római katolikus egyházfegyelem alakulása, 1600–1850*. Pannonhalma, 1933, 11–12; a témáról összefoglalóan lásd még: HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973, 370–374 és 406–409.

⁴ LUKÁCSI Zoltán: *Szószer és Világosság. A magyar katolikus prédikáció a felvilágosodás korában*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest, 2010; LUKÁCSI Zoltán: *Szószer és világosság. A magyar katolikus prédikáció a felvilágosodás korában*. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2013. A 18. század végi prédikációkról lásd még: MACZÁK Ibolya: „Mert valaha setétség valánk”. *Alexovics Vazul és Versegghy*

A modern, tömegtermeléssel is számoló homíliát közvetlenül megelőző, reformkori szövegek egyház- vagy irodalomtörténeti bemutatására nem vállalkozunk, ám a következő kérdések megválaszolására kísérletet teszünk. Vajon vannak-e visszatérő elemei (pl. téma, szókincs) az egyik leghíresebb reformkori országgyűlési szónok homíliáinak 1834 és 1841⁵ között? Amennyiben igen, melyek ezek?

Már a fizikai tér kapcsán meglepő ismétlődéssel találkozunk. Dacára a 800 évnyi „korkülönbségnek” a csanádi egyházmegye állapotát mindkét főpap hasonlóan érzékelte és értékelt. Gellért püspöki homíliái előszavában említette, hogy a barbár viszonyok miatt munkájához kevés a pergamen.⁶ Lonovics József nehéz helyzetének szemléltetéséhez egyházmegyéjét szintén a „barbár” jelzővel illette,⁷ továbbá nagy elődjéhez hasonlítva magát egyenesen a „mártír” kifejezést használta.⁸

Lonovics diétai beszédeiből ismert, jogi szempontokat kiemelő gondolkodását rögtön első sajtóvárkonyi homíliája igazolja vissza. 1825-ben, ugyan még plébánosként, a vezetésére bízott közösséggel szerződést kötve lépett a nyilvánosság elé.⁹ Ezt a sajátos jogi hangvételt támasztja alá egy másik prédikációja is 1826-ból. A szövegben megnevezi és pontosan definiálja a szerinte legnagyobb és egyben legerőteljesebb emberi bűnt, a rágalmozást és annak következményeit. Indoklása szerint ez a verbális abúzus nemcsak Istent, hanem a másik embert is sérti, miközben szemlélteti a közönségnek való károkozást is.¹⁰

Ferenc hitszónoki tevékenysége. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok.* Szerk. SARBÁK Gábor. Budapest, Szent István Társulat, 2007 (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 4/1), 408–414; MACZÁK Ibolya: „Nem lopjuk azt, amit örökségül vettünk a mi régi atyáinktól.” *Kompilálás és excerpálás a magyarországi barokk kori prédikációkban.* Doktori disszertáció. PPKE BTK, Piliscsaba, 2008, 143–172.

⁵ Az időkeretet egyrészt a forrásadottságok, másrészt a püspöki kinevezés (1834), illetve a római kiküldetés (1840–1841) évszámai határozták meg.

⁶ Szent Gellértről, homíliáiról és *sermóiról* bővebben: MADAS Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a 14. század elejéig.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002, 13–48; MADAS Edit: *Der heilige Gerhard, Bischof von Tschanad.* In: *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff.* Hgg. Joachim BAHLCKE et al. Berlin, Akademie Verlag, 2013, 544–553; *A Néma Barát megszólal. Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből.* Szerk. MADAS Edit. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1985, 442–447, 548.

⁷ „Fastidium ea R[everendissimi]mo Amico generabunt, facientque, ne qui Viennae omnibus affluit, e barbaricis his oris ulla sibi mixti merces desideret.” OSZK Kt Quart. Lat. 2646. Lonovics József levele Kunszt Józsefhez. Temesvár, 1835. június 20.

⁸ „[...] pessime: cum tantis enim mihi in convulsis Dioecesi huius rebus difficultatibus conflictandum est, tanta agendorum mole obrutus sum, ut caetera indignissimus solo martyrii nomine videar mihi esse Divi Gerardi successor.” OSZK Kt Quart. Lat. 2646. Lonovics József levele Kunszt Józsefhez. Temesvár, 1834. október 29.

⁹ „Ennek okáért szükségesnek tartom, hogy első beszédemet hozzátok azon kölcsönös kötelességekről tartsam, mellyekkel egymás iránt tartozunk.” OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Lonovics József beszédei; Sajtóvárkony, 1825. Virágvasárnap. Pásztori kötelességeinek a példaadást, a tanítást és a szolgálatot tartotta.

¹⁰ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Ózd, 1826. Advent második vasárnapja.

„[...] nem csak az Istent, hanem a felebarátaink[nek] jussait is megsértjük.”

„[...] légyen ő [ti. az elkövető] bár mely nagy méltóságban, lelkiismeretében köteles n[em] csak rágalomásait ugyanazon személyek előtt, kik azokat az ő szájából hallották, tökéletesen visszahúzni, s eként a mások megsértette becsületjét visszaadni, hanem még egyszersmind a kárt is, mellyet másoknak a maga rágalomazása által okozott, tökéletesen helyre hozni s kipótolni!”

Lonovics József 1834 és 1842 között, azaz az 1830. és 1832–36. évi diéták tapasztalatai után keletkezett püspöki beszédei a korábbi plébánosi homíliáiból örökölten, illetve azokat tovább fejlesztve tartalmazzak visszatérő tárgyköröket. Így a „polgári társaság”, az egyenlőség és szabadság és a gazdagság–szegénység kérdése több ízben is fellelhető a szövegekben, míg a szóhasználatban az „(egyesült) kereszténység” következetesége figyelhető meg.

A korszakon túl jelentős szerepet játszhatott Lonovics József polgári származása is abban, hogy mindig előszeretettel hivatkozott a polgári társaságra:

„Ő [ti. Isten] néktek [ti. szülőknek] csak azért adott, hogy őket igaz keresztényekké s az Isten országa polgáraivá formályátok [...]”¹¹

Ugyanez a gondolat rögtön a püspöksége elejéről származó szövegekben is megjelenik. Egy 1835. szeptemberi prédikációjában a papság feladatainak bemutatásakor kijelentette, hogy a keresztység által ők „avatják Isten országának polgárává” a csecsemőt.¹² Ez a felfogás magyarázatul szolgálhat arra is, miért használja inkább a keresztény¹³ kifejezést a katolikus helyett. Míg plébánosként – adott esetben – az „igaz üdvözítő vallásként” a katolicizmusról tanított, püspökként már következetesen hitről vagy kereszténységről beszélt. Keresztény katolicizmust pedig akkor említett, amikor az utóbbira – a kereszténységen belül – külön kívánt utalni, így az például a tényleges tanítás bemutatásakor¹⁴ vagy – érthető módon – az egri bazilikaszenteléskor került elő.

Az egyenlőség fogalma már plébánosi homíliáiban is felfedezhető a kereszt előtti egyenlőség kapcsán. A szabadság gondolatának beemelése azonban a legnyilvánvalóbban egy 1835. év eleji püspöki prédikációban jelent meg.

„Szívem s lelkem mélyéből hálát mondok Istenemnek, mert Sz[ent] hitének köszönöm, hogy ismerem emberi méltóságomat, ismerem magas rendeltetésemet, hogy szabad vagyok; [...] a keresztény religió feloldja a rabság bilincset; meghódítja, megszelídíti a vad

¹¹ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Sajóvárkony, 1825. Virágvasárnap.

¹² OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Arad, 1835. szept. 14.

¹³ Vö. „De egyszersmind közös az örömnök e mai Innep felett [...], mert ma ülli [...] az egész keresztény világ [...]” OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Sajóvárkony, 1825. Mária mennybevételére.

¹⁴ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Temesvár, 1835. Húsvét. A holttest beszentelésére adott magyarázatnál jelenik meg a katolikus tanítás.

nemzetek durva csoportjait [...]; az asszonyi nemet kiszabadítja a férfi szolgasága alól, s eredeti jussaiba helyezteteti; átkot kiált minden elnyomásra, minden igazságtalanságra...”¹⁵

Az 1835. év vízkeresztjére írott homília pedig a kölcsönösségből („nem ismer semmi just, kölcsönös kötelessége nélkül”) fakadó egyenlőség bemutatásával folytatódott.

A püspök a polgári társaság legtökéletesebb, azaz a kölcsönösségből fakadó jogokat biztosító szabadságon és egyenlőségen nyugvó megvalósulását a kereszténység, illetve esetében egyháza által látta kivitelezhetőnek. Erről a polgári társulatról beszélt 1837-ben az egeri főszékesegyház felszentelésekor is:

„...ott kint születtünk, de itt nemesedünk, hogy ott emberek, de itt keresztények, ott a ’világ’, itt a ’menyország’ polgárai lettünk.”¹⁶

„...itt csak zarándokok, de ott [ti. az örökkévalóságban] hazafiak, itt csak vendégek, de ott örökösek vagyunk”.

„Végre melly kimondhatatlan örömet s vigasztalást nyújt nékünk [...], hogy itt mindnyájan egyenlőek vagyunk.”

Ebben a lonovicsi polgári társulatban a szabadság és főként az egyenlőség mellett kiemelt fontossággal bírt a szolidaritás is:

„S e szerint nincs a keresztényeknek nagy társaságában senki, aki el volna felejtve, nincs olly szükség, mellyet a szeretet ki nem fürkészne [...] kiegyenlíti azon különbséget, mellyet köztünk a születés, tudomány, személyes érdem, s a szerencse felállítottak.”¹⁷

– irányozta elő 1835-ben, egy kórházkápolna szentelésekor. Ez a szolidaritás azonban nem csupán az irgalomra, de jól felfogott érdekre is épült. A püspök szerint ugyanis magas kamatú uzsorakölcsönről volt szó, „amelyben az, kinek semmije sincs, annak kölcsönöz, kinek mindene van”.¹⁸ A jogügylet azonban kötelező érvényű, amennyiben a hitelező nem kívánja csőddel végezni.¹⁹

A szegénység előtérbe helyezése nem meglepő egy katolikus paptól. Lonovicsnak azonban, főpásztori stallumán túl, kapcsolatai révén is volt rá lehetősége, hogy célzottan szóljon a tehetősebb, előjogokkal rendelkező személyekhez is. Az Apponyi György és Sztáray Júlia esküvőjére készült beszédben a (vagyoni és egyéb) gazdagság veszé-

¹⁵ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. 1835. Vízkereszt ünnepére.

¹⁶ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Eger, 1837. május 7.

¹⁷ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Arad, 1835. szept. 14.

¹⁸ „Az Úrnak uzsoráskodik [...], aki a szegényen könyörül.” Uo.

¹⁹ Vö. OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Temesvár, 1842. Szent István ünnepére.

lyére hívta fel a figyelmet. A fiatal „fényes születésű, világi javakban bővelkedő, jó szülők birtokában” lévő grófi párt a hitbéli „szorosabb kötelességükre” intette, mivel – ahogy indokolta – a „szerencse s a jólét szívünket iránta (ti. Isten) megtompítja”. Több, püspöki prédikációjának tervezetében visszaköszön ennek a kijelentésének a verzőja, azaz a „hatalmasok” büntetése.²⁰ Feltehetőleg az sem véletlen, hogy éppen ebben a prédikációban igyekezett (a fennmaradt szövegek alapján) először a „republica”²¹ kifejezést is magyarrá átültetni.

„... a Köz Társaságra (!) a legfontosabb [...] egyesület s állapot, [...] minden családi, polgári s keresztény erényeknek legdúsabb forrása [ti. a házasság].”²²

Mindezek után jogosan merül fel a kérdés, miként viszonyult a nem hívőkhöz, illetve a más vallást gyakorlókhoz, azaz a nem katolikus polgárokhoz. Plébánosi beszédeiben ellenségeként említette a pogányságot, illetve „a szelet vető és forgószelet arató” eretnekséget, valamint megjelenik a zsidóság is, negatív felhanggal. Fontos azonban kiemelni, hogy az utóbbi kettő esetében soha nem élt teljes körű általánosítással, továbbá a pogányság kapcsán sem a védekező álláspont hangsúlyozása volt lényeges számára.²³ A legfőbb problémát „a névben” hívők körében látta és láttatta.²⁴ Így, bár pontosítás nélkül, beszélt eretnekségről, „amely a varratlan köntöst megszagatta”,²⁵ ennek ellenére vallásként határozta meg a protestantizmust.

„[...] Hazánk fiainak majd csak nem egy harmadrésze a mi üdvezítő Hitünkkel ellenkező vallást tart [...]”²⁶

²⁰ „ki amennyi gyönyörűségben élt; annyi kint és gyötrelmet fog szenvedni [kihúzza L. J. által].” OSZK Kt Quart. Hung. 2664. 1835. Vízkereszt ünnepére. Vö. OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Temesvár, 1842. Szent István ünnepére.

²¹ A kifejezést már latin nyelvű, püspöki beiktatására készült homíliájában használta: „[...] cuius [t.i. Isten akaratának] alter [ti. az uralkodó] in moderanda Republica (!) imago et minister, alter [ti. a pápa] in regendo disperso per Orbem dominico grege vicarius est.”

²² OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Pozsony, 1840. április 23. Apponyi György és Sztáray Júlia esküvőjére.

²³ „[...] sokat szenvedtem a pogányok üldözései és az eretnekek[ne]k szakadásai által [...], de legkeservebb az én tulajdon fiainak feslett engedetlensége.” OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Sajóvárkony, 1827. Vízkereszt utáni 4. vasárnap.

²⁴ „Ti miattatok káromoltatik az Isten neve a Pogányok között. [...] S valóban, mit képzelhetnek a kath[olikus] A[nyaszentegyház]ról az ő ellenségei, ha mi közöttünk egyebet a k[eresztény] névnel [...] nem találnak. [...] A pogányok üldözései által az A[nyaszentegyház] naponként gyarapodott, mi pedig azt gonosz erkölcsünk által naponként ostromoljuk.” OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Ózd, 1826. Szent Kereszt felmagasztalása.

²⁵ Visszatérő kifejezés. Vö. OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Arló, 1827. szeptember 30. Bogács János beiktatására: „új tanításaik által feldúlták az A[nyaszentegyház]nak és a polgári társaságnak békességét.”

²⁶ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Sajóvárkony, 1827. Vízkereszt utáni 4. vasárnap.

Ezzel párhuzamosan az 1820-as években írt homíliáiban egyszerre van jelen az Istentől elpártoló, Jézus haláláért felelős zsidóság,²⁷ az istenszülő zsidó szűz,²⁸ illetve az egymásnak „békét, azaz boldogságot kívánó” zsidók.²⁹ Úgy tűnik, a választott nép „pártütése” szintén inkább a keresztényeknél tapasztaltak szimbóluma volt Lonovics Józsefnél.³⁰ A püspöki beszédeknel ez a kettős nézet fejlődik tovább. A tényleges zsidó nép kapcsán erősödik a kereszténység származásának hangsúlyozása. Így lesz a „zsidó pásztoroknak elsőként hirdetett”³¹ betlehemi jászol az első keresztény templom,³² a „megfélemlített zsidók” az elsők, akik a feltámadás híreről értesülnek. Mindeközben „istenölökké” csupán a „papok, a farizeusok és az írástudók” válnak.³³ A bárminemű hanyatlás lehetőségét pedig ekkora már egyértelműen a keresztények hitehagyásában, illetve az eleven hit hiányával szemléltette.³⁴

A zsidóképet egy kisebb kitérő erejéig érdemes az 1839–40. évi diéta terében is megvizsgálni. Lonovics Józsefnek 1840. április 1-jén elhangzott egyik hozzászólásában ugyan megjelentek bizonyos, pénzzel kapcsolatos sztereotípiák, de azokat a zsidósággal nem kötötte össze. A váltótörvény és annak kapcsán a kamatos kamat engedélyezésének megvitatása során ugyanis a következő rövidke felszólalást tette:

„A keresztény morál még a rendes kamatnak megvételét sem hagyja helyben, s a kölcsön iránt az Evangéliummal azt tanítja: »*Date mutuum, nihil inde sperantes*«: annál kevésbé fogja tehát helybenhagyni a kamatok kamatját, melly mivel a hitelezőnek az adós rovására túl a rendén kedvez, nem lehet igazságos. – Arra is kell figyelmeznii, hogy egy becsületes adóssal egy szívtelen uzsorás vissza ne élhessen.”³⁵

Lonovics érvelésének alapkövét Lukács evangéliumának egyik mondata adta: „*Verumtamen diligite inimicos vestros: benefacite, et mutuum date, nihil inde sperantes*”.³⁶ Szembeötlő, hogy a bevett, a középkor óta írásban és szóban egyaránt számtalanszor idézett latin citátumban Lonovics felcserélte a főnév és az ige sorrendjét. Nem változtatta meg vele a mondat értelmét, de mégsem idézte pontosan – lehet, hogy a naplóban

²⁷ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Várkony, 1825. Nagypéntek.

²⁸ Uo.

²⁹ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Várkony, 1829. Fehérvásárnap.

³⁰ „[...] amilyenek a Papok és Írástudók, olly gonoszak voltak a többi zsidók is. [...] Alkalmaztassuk már most ezt magunkra [...]! [...] tapasztallyuk, hogy az istenes dolgok iránt való hidegség a keresztények közt közönségesen uralkodik.” OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Csépany, 1826. Szent János születésére. (Hosszasan részletezte a keresztények vétkeit.)

³¹ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. 1835. Vízkereszt.

³² OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Az egri főszékesegyház felszentelésére.

³³ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Temesvár, 1839. Húsvét.

³⁴ Vö. OSZK Kt Quart. Hung. 2664. 1835. Vízkereszt. OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Temesvár, 1839. Húsvét.

³⁵ Fő-rendi napló, Pozsony, 1840, 311. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁶ Lk 6,35 (kiemelés tőlem: S. Sz.) A Szent István Társulat Bibliájában így szerepel a magyar fordítása: „Szeressétek inkább ellenségeiteket: tegyetek jót, adjatok kölcsön, és semmi viszonzást ne várjatok” (kiemelés tőlem: S. Sz.).

jegyezték fel rossz sorrendben, lehet, hogy rosszul emlékezett rá a püspök, de az is lehet, hogy hirtelen felindulása miatt keverte meg a szokásos szórendet. A vitában ki-súcscsodó kérdés veleje ugyanis az volt, hogy vajon elfogadható-e az olyan hitelezési gyakorlat, amelyben a meg nem fizetett kamatnak is felszámolják a költségeit, vagyis a hitelező által nyújtott összeg minden esetben befektetésnek minősül-e. Ha például egy örökösödési vagy adóssági pereskedés évtizedekig elhúzódott, akkor a közben meg nem fizetett tartozások helyzete kérdéses volt, mert semmi nem nyújtott biztosítékot arra nézvést, hogy a per során nem fizetett kamatok bármilyen módon kifizetésre kerülnek-e. A kérdés, leginkább épp Lonovics József felszólalásának hatására, nem csak kizárólag a gazdaság, hanem az igazságosság kontextusában is megfogalmazódott. A püspök számára az igazság, ahogy az idézetből is kitetszik, az adósok igazságát jelentette; azaz a tartozás szükséges rossz, aminek a következményeit mindenképpen enyhíteni kell, akár a gazdasági szempontok rovására is. Ez a megközelítés abból indul ki, hogy a pénzzel bíró, tehát tehetős hitelező alaptól fölényben van a szorult helyzetben lévő, ínségbe került adóssal szemben, vagyis indokolt az utóbbit akár törvények útján is védelemben részesíteni, és az igazságot az ő oldalán keresni.

Egy másik egyházi személy, a pécsi megyés püspök, Scitovszky János szintén hozzászólt ehhez a vitához:

„Tagadhatatlan az, hogy a keresztény morál szerint a kölcsönt minden viszonzás nélkül kell megtenni, mert írva van: »*mutuum date, nihil inde sperantes*«. A zsidók a külföldiektől vehettek kamatot, de nem honfiaktól; a keresztények, kiknek morálja az izrealitákénál tökéletesebb, ezen jótévő elvet minden emberrel éreztetni óhajtják. Így volt ez a kereszténység elejétől fogva, ma is úgy kell annak lenni, habár a kölcsönzött pénzekről kamatozunk, – minek okát nem ott kell keresni, mintha a keresztényeknél feledékenységre ment volna, hanem hogy minekutána maga a pénz kereskedési eszközzé vált, és azzal, valamint más *productumokkal*, még több pénzt szerezni lehet, az igazsággal megférhető, hogy a *propter lucrum cessans*, ugyanazon elveszett *lucrum* fejébe pénzünktől kamatot vehessünk. [...] Habár tehát a hitelezőre különösen kell figyelmeznünk: de az adósról sem kell megfélemlíteni, mert *bona fide* adósságot tenni nem vétek, nem is hiba, sőt sokszor hasznos és szükséges; azért véleményem szerint szükséges volna, olyan törvényt alkotni, hogy a kamatok morosus fizetője a pontosságra hathatósan szoríttassék; mert ez igazságos, nem pedig, hogy a jólelkű adóst szerfelett nyomjuk; mert ez igazságtalan.”³⁷

Scitovszky a „*mutuum date*” idézetet a Vulgatában szereplő formájában használta, de ennél most érdekesebb, hogy mi az, amivel többet vagy mást mond, mint Lonovics. A pécsi püspök egyrészt jóval megengedőbb a kamatokkal kapcsolatban, mint a csanádi, bár a kamatos kamatot csak a „morosus” adósokkal fizettetné meg, a „jólelkű”-ekkel (vagyis akik önhibájukon kívül kerültek rossz anyagi körülmények közé, vagy pedig pontosan fizetik a törlesztőrészeket) egyáltalán nem. Az igazság nála is érv, bár

³⁷ Fő-rendi Napló, 1840. Pozsony, 313–314. (Kiemelés az eredetiben.)

árnyalja, és igyekszik közelíteni egymáshoz a gazdasági értelemben vett igazságot és a keresztény moralitás igazságát. Beemelt viszont a vitába viszonyítási pontként egy új elemet, a zsidó morált. Ilyet pedig Lonovics nem tett.

Az uzorát és a különböző, többnyire kacifántosnak tartott pénzügyi tranzakciókat előszeretettel kapcsolták a korszakban a zsidósághoz. A váltótörvényről szóló fenti vita során nagyjából mindenki tisztában volt vele, hogy a váltót magát a zsidók találták ki, akiknek morálja Scitovszky szerint kevésbé tökéletes, mint a keresztényeké, minnek alapján ez a produktumuk is, bár bizonyos esetekben talán szükséges, de kevésbé erkölcsös pénzügyi eszköz, ami, ha követjük az érvelés logikáját, használóját is kevésbé erkölcsössé teszi – így kerek a „circulus vitiosus”.

Csak hogy valójában épp a váltó nem köthető zsidó pénzemberekhez vagy kereskedőkhöz: azt valamikor a 13. század során az európai távolsági kereskedelem során kezdték használni itáliai, francia és németalföldi kereskedők – tehát keresztények. Egy francia szerző, név szerint Étienne Cleirac 1647-es munkája, az *Us et coutumes de la mer* kapcsolta csak össze a zsidósággal,³⁸ és ez a vélekedés a későbbiekben olyan széles körben terjedt el, és olyan mélyen meggyökerezett, hogy Wilhelm Roscher és rajta keresztül Werner Sombart is nyugodt lelkiismerettel hivatkozhatott rá még a 19. század végén és a 20. század elején is.³⁹

Scitovszky azonban ezt nem tudhatta, ahogyan Lonovics sem. Minden bizonnyal ők is csak a számtalan közkézen forgó történetet ismerték a zsidó uzorásokról és a váltó kapcsán nekik tulajdonított visszaélésekről,⁴⁰ Lonovics mégsem hozta fel érvként a vélemezett zsidó morált, mint tette azt a pécsi püspök. Ugyan beszélt „szívtelen uzorásról” és „nem igazságos” kamatokról, de velük kapcsolatban egyáltalán nem említette meg az izraelitákat. Pedig ő is érvelhetett volna úgy, hogy a keresztények jobb erkölcsre hivatkoznak, de ezt az „érvet” mégsem használta.

Az, hogy nem beszélt róluk, míg püspöktársa igen, magyarázatul szolgálhat arra, miért maradt csendben az éppen egy nappal korábban, azaz március 31-én zajló, a zsidók polgárosításáról szóló vitán. Hallgatása már csak azért is feltűnő, mivel az összes, egyéb vallási tárgykörhöz hozzászólt a diétán. Vele szemben Barkóczy László székesfehérvári, Haulik György zágrábi püspökök, valamint a már említett Scitovszky János is felszólaltak: nem tartották időszerűnek a zsidók azonnali és teljes polgárosítását, a fokozatosság mellett érveltek. Az első morális („nem áll még azon a fokozaton”), a másik kettő elsősorban az abból fakadó gazdasági érvekkel („nagy ártalmára volná-

³⁸ Francesca TRIVELLATO: *Credit, Honor and the Early Modern French Legend of the Jewish Invention of Bills of Exchange*. In: *The Journal of Modern History* 84 (2012/2), 289–334; Uő: *The Promise and Peril of Credit*. Princeton, Princeton University Press, 2019.

³⁹ MADARÁSZ Aladár: *Két lexikoncikk a kapitalizmusról. Sombart zsidó pénzkölcsönzői és Schumpeter teremtő rombolása*. In: *Korall* 72 (2018), 69–95.

⁴⁰ Lásd pl. LUCHMANN Szusanna: *A zsidó alakja a reformkori életképekben*. In: *Kalligram* 6 (1997), 11–12. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1997/VI.-evf.-1997.-november-december-Roman-terseg/A-zsido-alakja-a-reformkori-életkepekben> (2019. július 2.).

nak”; „a vallásos tekintetet itt feleslegesnek tartom”) indokolta véleményét.⁴¹ A prédikációk alapján úgy tűnik, Lonovics meggyőződésében nem kapott helyett az a morális ítélet, amely a keresztényeknél rosszabbnak ítélte meg a zsidókat.

A zsidóképhez hasonlóan módosulás figyelhető meg a pogányság és az eretnokség értelmezése kapcsán a plébánosi és püspöki beszédek összevetésénél. Az egykori „vad nemzetekről” és az eretnokségről 1837-ben már múlt időben szólt: a történelem folyamán „csak hamar megtértek vagy mind eltűntek”.⁴² Míg plébánosként mind náluk, mind a pogányságnál beszélt „megtévesztő” tudományról,⁴³ püspökként – elsősorban az utóbbival – már az együttműködésre koncentrált. Egy 1835. évi szövegében a pogányokat a tudományon keresztül a kereszténység „képviselőiként” jelenítette meg:

„[napkeleti] bölcsek [...], mint a mi képviselőink”;

„Ma a pogányok Bölcsei egy új csillag által vezetettek az új világossághoz [...].”⁴⁴

A főpásztor elsődleges szerepet szánt nekik, hiszen elválaszthatatlannak hirdette a tudományt és a hitet:

„a hit szövethéke által felvilágosított szemeink”;⁴⁵

„a tudományokkal s szelíd mesterségekkel foglalatoskodik [ti. a megtért nép]”,⁴⁶

„a tudományra, mellyet hirdetett s a reliigióra, mellyet alapított”,⁴⁷

„Az ő szelíd tudományának [ti. Jézus] csalhatatlan útmutatása szerint n[em] habzunk többé a legfontosabb kérdések eránt; [...] az emberi dolgok bölcs intézésében az Isteni gondviselés imádandó útait tiszta fényben látjuk.”

Lonovics Józsefre, látható módon, hatással volt az országgyűlési részvétel. Nagy valószínűséggel ugyanez megállapítható a római kiküldetésről (1840–1841) is, bár egyelőre csak egy szöveg ismert az 1841 utáni időszakból. Az államalapító, „alkotmányozó” Szent István ünnepére íródott homíliában a hitből és tudományból fakadó erkölcs és ész alapú törvényhozás került a középpontba. A püspök szerint ezáltal „iktatja be” az államalapító az országot „a többi európai országok sz[ent] rokonságú szövetségébe” is.

⁴¹ Fő-rendi Napló, 1840. Pozsony, 297–298; 301–303.

⁴² OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Az egri főszékesegyház felszentelésére.

⁴³ „a pogányság [beszúrás: homálya] vagy az eretnokségnek tévelygő tudománya” OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Sajóvárkony, 1827. Vízkereszt utáni 4. vasárnap.

⁴⁴ Vö. „egy pogány százados volt az utolsó, a ki [...] őt Istennek vallotta, [...] a pogány örök voltak az első, kik az ő feltámadását [...] hirdetik.” OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Temesvár, 1839. Húsvét.

⁴⁵ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Az egri főszékesegyház felszentelésére.

⁴⁶ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. 1835. Vízkereszt.

⁴⁷ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Temesvár, 1839. Húsvét.

„A keresztény erkölcsi törvényeknek belső tökéletessége főképpen abban áll, h. a, meggyőzi az értelmet, amennyiben azt vezeti és felvilágosítja; b, meggyőzi a lelket [...] végre c, meggyőzi a szívet [...]”⁴⁸

Végül, ahogyan a szövegek tartalma, úgy az íráskép is változáson megy keresztül. A plébánosi, viszonylag nagyobb, kerekesebb betűket és szellősebb sorokat a püspöki sűrűn, apró és olykor hegyesebb betűkkel írt papírosok váltják. A legszembetűnőbb azonban a művészi hajlam megjelenése. A püspök Lonovics ugyanis egy-egy egyszerűbb iniciáléval vagy gondolatmeneteket elválasztó egyedi mintákkal (pl. díszítő sorok, kettős kereszt) látta el prédikációi vázlatát, továbbá néhol apró, a tartalomhoz illő képeket (pl. rügyező gally/csírázó föld, oltár, ökör) is rajzolt a szövegbe vagy a margóra (Képmelléklet, XXXII/52–56. kép).

A kutatás folytatásaként felvetődik a kérdés, vajon a szakrális térben elhangzó sztereotip szövegkomponensek, illetve azok formálódása mennyiben egyeztethető össze a főpap politikai, elsősorban az 1832–36. évi és az 1839–40. évi országgyűlési felszólalásaival? Erre láttunk példát a zsidó emancipáció kapcsán 1840-ből. Választ igényel továbbá: van-e szerepük, és ha igen, milyen ezeknek a homíliákban alkalmazott elemeknek a polgárosodás folyamatában.

* * *

ZSÓFIA BÁRÁNY – SZABOLCS SOMORJAI

Sacred and Political in the Public Sphere

Mid-19th Century Sermons from the Diocese of Csanád by József Lonovics

The study is a survey of 19th-century sermons from the Csanád diocese, whose first bishop was Saint Gerard. Between 1834 and 1848, the office of bishop was occupied here by the excellent orator József Lonovics. Our questions are: Are there any recurring linguistic elements in the sermons of Lonovics? If there are, which are those? The interpretation of these sermons was aided by the analysis of the bishop's earlier sermons from the 1820s. Besides the recurring linguistic elements—society of citizens, equality and liberty, richness and poverty, (united) Christianity—, their modifications have also become recognizable. The relationship between Catholics and non-Catholics, namely the pagans and Jews as presented in these sermons is also discussed in relation with József Lonovics' views expressed in the debate on Jewish emancipation during the Diet of 1839–40.

⁴⁸ OSZK Kt Quart. Hung. 2664. Temesvár, 1842. Szent István ünnepére.

...ében segyessék — Szánsóvető embereket, in mordom néksek, in egész napot az
 imádsággal töltésével, in magasokul minden árszarlan mulasztást megvá-
 gáljassék, hanem in megadván az Istennek a' mi az Istené, addigot meg
 mindemmel a' mi az övé, az az jansofan helykedéssel mind azt, a' mivel
 az Isten után a' Fejedelemmel, a' földes Uraróttó, a' Világi s egyházi
 előjáróitól varozsot, megemlékezvén, in az Isten bizonyfága keréns az Isten
 herczéttó minden az ő lelki javolása halálát — Akkor csak in kívánom az Isten

52. kép. Felsorolás, kinek tartozik az ember engedelmisséggel:
 pirossal kihúzva a „földes uratok[na]k” (1825)

...olja az Isten mindhasáfága — s ha körül vejjük
 sejtünk' felámadásos s a' nap egyvencsere lefát, in
 öfkor elhűbnyák leveleiket, s kiketkorok ifjúsá sabb
 emései a' rét, hogy kebeléből a' sabbat új janszab
 felámadás kéjer a' kor író leveleib, az óra mag
 hal, elrethad, s a' meghusárokozak újb' új életre

53. kép. Rügyező gally / csírázó föld (1835)

...se, nagy lefa a Bogányok kora, es nagy lefa
 ragyogó! In Isten fia megjelen a' mi
 válságnak legyen, in megvilágosolása azokas, in
 nyelkés illek In a' Bogányok' Bölcsői egy
 talán... a' Bogányok' Bölcsői egy

54. kép. Kezdetleges iniciálék (1835)

...ind a' világ' végéig velot lefa Mark. 28. 20, eregioné in igazságok nekunk
 an rekinessel hirdessék, s bizonyfókka sejtnek, hogy a' lókálra epise
 péreseknél s 18 szakadok sanyibágnál fogva a' jótól lepus, a' hibáns
 ha lóse nem fognak venni Mark. 16, 18. In Isten kéjer mincegy sükő
 janszab bajnokok' vesseit, kiknek vagy vére átal plánsálcassat, vagy
 in Anatóliában a' kora' bünvártak' in a' sanyibágnál fogva a' jótól lepus

55. kép. Miniatűr oltár (1837)

...janszab utátszerek, in in az Isten
 embere olly alácsaroffá s egyf
 még az még közepe in fe
 való nemeki sedomámmal

56. kép. Ökör (1842)